

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГУЗЕНКО ВІРА ОЛЕКСАНДРІВНА

ББК 87.6
Г93

ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ.
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ.

09.00.03 - соціальна філософія і філософія історії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Дніпропетровськ - 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00751351 (M)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії Дніпропетровського державного технічного університету залізничного транспорту.

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: кандидат філософських наук, професор кафедри філософії Дніпропетровського державного технічного університету залізничного транспорту

В.І. ШУБІН.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ: доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології Придніпровської державної академії будівництва та архітектури

Ф.І. ПРОКОФ'ЄВ

кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних і соціально-економічних дисциплін Дніпропетровської державної медичної академії

П.П. КРАМАР

ПРОВІДНА ОРГАНІЗАЦІЯ: Кафедра філософії Національної гірничої академії України. Міністерство освіти України. м. Дніпропетровськ.

Захист відбудеться 25 грудня 1997р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 03.01.17 при Дніпропетровському державному університеті / 320625, МСП, м. Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна 72, корп. І, ауд. 307/.

Автореферат розісланий 17 листопада 1997р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Філатов А.Б.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Проблема творчості привертає до себе увагу в міру того, як виникає необхідність теоретичного осмислення складного комплексу проблем, який впливає із сучасного переломного характеру розвитку нашого суспільства. Будівництво громадянського суспільства в Україні супроводжується зростанням творчої активності різної спрямованості в усіх сферах соціального життя. Це явище далеко не випадкове, тому що творчість є найзначнішою атрибутивною характеристикою людини, яка відображає її "родову сутність" і реалізується через універсальну соціальну активність. Одночасно творчість є показником культурності, соціальної активності. Для відродження громадянського суспільства необхідне демократичне перетворення усіх політичних і соціальних інститутів. Це перетворення можливе лише людьми, соціальна творчість яких спирається на виховану в них високу політичну, правову, громадянську культуру і культуру в цілому.

У філософії актуальність проблеми творчості виявляється в тому, що поняття творчості виступає не лише як засіб фіксації певної емпіричної даності, а як таке теоретичне поняття, яке дозволяє окреслити вихідні принципи побудови теорії творчості. Розгляд проблеми творчості передбачає аналіз фундаментальних світоглядних і методологічних основ багаторівневого комплексу конкретних знань, які мають бути ключем до вирішення соціально значущих завдань.

В умовах перегляду ідеологічних орієнтирів масова свідомість багато в чому пронизана очікуванням того, що свобода і ринок самі по собі, без усякого творчого зусилля дадуть благополуччя і знайдеться сама по собі певна зовнішня сила, яка захистить людей. Небезпека пасивного стану свідомості, який перш за все тут мається на увазі, в прийнятті будь-якої ідеї, поданої в привабливій упаковці як своєї власної, у готовності йти за будь-яким лідером, який уміє натиснути на таємні пружини людської природи, маніпулювати людською свідомістю.

Це актулізує проблему творчої активності свідомості, проблему свободи і людської цілісності як основи позитивного ставлення до світу, ломки шаблонів і стереотипів, які формують псевдомислення та псевдопереживання.

Особливо актуальною сьогодні є проблема місця творчості в педагогічній діяльності в системі освіти. Специфіка освіти зафіксована в її меті: творчість неповторної людської особистості в певній духовній взаємодії вчителя і учня. Здобуття знань, розвиток пізнавальних здібностей є складовими більш широкого

предметного поля діяльності у формуванні творчої індивідуальності. Національна культурна традиція засвідчила плідність орієнтації на моральні цінності як основу освітньої діяльності. Сучасне цивілізоване суспільство розглядає творчість найважливішою умовою свого розвитку, а творчу особистість як єдину силу, через яку цей розвиток здійснюється.

Будучи моментом структури оновленого світогляду, творчість стає істотним фактором трансформації мислення, дозволяє концептуально обґрунтувати новаторський вклад суб'єкта в пізнання та зміну світу. Це і робить актуальною проблему дослідження феномену творчості.

Об'єктом дисертаційного дослідження є феномен творчості.

Предметом дисертаційного дослідження є соціально-філософський аналіз природи, форм, умов, меж творчої діяльності та критичний аналіз концепцій творчості.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема творчості була однією з найважливіших проблем, які привертала до себе увагу філософів протягом усієї історії людської думки. У філософських системах відбувається не просто зміна одного тлумачення поняття творчості іншим, але йде послідовний розвиток і збагачення даного поняття. У Платона творчість трансцендентна індивідуальній діяльності і являє собою певний центр в ієрархії "ейдосів", який продукує останні як свої втілення. У Канта творчість іманентна індивідуальній діяльності і співпадає з конструктивною активністю свідомості у формах продуктивної уяви і трансцендентальної єдності самосвідомості. У Гегеля іманентність і трансцендентність творчості подані як діалектично пов'язані характеристики індивідуальної свідомості, проте разом з тим трансцендентність творчості індивідуальної свідомості домінує остільки, оскільки центр цієї суб'єктивності переноситься у сферу абсолютного духу. Творчість стає предметом спеціального аналізу на межі XIX-XX століть в працях таких філософів, як А.Бергсон і М.Бердяєв.

Інтерес сучасних зарубіжних філософів до проблеми творчості зумовлений насамперед потребою конкретного індивіда постійно вирішувати життєві проблеми, які виникають у контексті його повсякденного існування. Ці проблеми виходять за межі буденного життєвого досвіду, потребують несподіваних рішень і творчих прозрінь. Так іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гассет проголошує орієнтацію на спонтанні прояви людських вчинків. Е.Фромм протиставляє творчі акції автоматизованим діям роботів. Згідно з персоналізмом творчість індивіда свідчить про зверненість його до божественного. Такої точки зору дотримуються Лякруа та Ріккюр.

Предметом особливої уваги у західних дослідників творчості є наукова творчість. На початку ХХ століття Пуанкаре вказав на особливе значення проблеми вибору для наукової творчості. У наступні роки на Заході ця проблема стає предметом аналізу в працях Поппера, Маргенау, Куна, Лакатоса, Вартофського та ін. К. Поппер є родоначальником нової течії у західній філософії - "філософії науки", яка ґрунтовно аналізує проблему наукової творчості в руслі критичного раціоналізму та постпозитивізму.

У вітчизняній філософії проблема творчості широко розроблялась у 20-і роки (праці Лапшина, Блоха, Енгельмейера, Лезіна, Грузенберга та ін.). Проте з другої половини 20-х років до кінця 50-х років праці по проблемах творчості фактично не з'являлись. Умови для дослідження питань творчості стали більш сприятливими лише на початку 60-х років.

Серед філософів, які внесли значний вклад у розробку проблеми творчості, слід відзначити насамперед таких, як С.С.Батенін, Г.С.Батищев, Л.П.Буєва, Е.К.Бистрицький, Е.В.Льєнков, О.С.Кармін, Д.Ф.Козлов, П.В.Копнін, О.М.Леонтьєв, О.М.Лук, В.М.Межуєв, В.В.Москаленко, Б.В.Новіков, В.Ф.Овчинніков, Ф.І.Прокоф'єв, В.І.Шинкарук, В.І.Шубін, А.В.Яценко, О.І.Яценко та ін. Досліджувались питання про співвідношення творчості і відображення, ідеального і матеріального, продуктивного і репродуктивного, інтуїтивного і дискурсивного, аналізувалось місце та роль рефлексії і редукції в творчому процесі, виявлялись соціокультурна детермінація творчості, співвідношення традицій і новацій у творчості. Значне місце приділялось виявленню специфіки соціальної, наукової, технічної і художньої творчості, був проведений критичний аналіз немарксистських концепцій творчості та показана обмеженість тих концепцій, які побудовані на аналізі окремих сфер людського буття.

Велика увага до аналізу проблеми творчості приділяється в психології. У результаті вивчення неусвідомлених компонентів творчої діяльності встановлено їх взаємозв'язок із усвідомленими. Над проблемами неусвідомлених компонентів творчої діяльності працювали такі дослідники, як Лачіс, Еліва, Узнадзе, Телегіна, Тихомиров та ін. Як результат пошуків у психології окреслилась тенденція усвідомлення необхідності філософського аналізу творчості. Стає очевидним, що творчість є складним феноменом, який має як психічну, так і соціальну природу і потребує комплексного підходу до його вивчення.

Протягом останніх років в Україні проблема творчості розробляється Е.К.Бистрицьким, І.В.Бичком, Г.А.Заїченком, П.П.Крамаром, Ф.І.Прокоф'євим, В.І.Шубініним та іншими філософами.

Не дивлячись на суттєві зміни у вивченні проблеми творчості, все ще не можна вважати її достатньо повно дослідженою. Відсутнє системне висвітлення проблеми, яке охоплює основні сторони творчості в їх єдності. У багатьох працях відчувається відсутність належної строгості при визначенні місця, меж, значення, зв'язків кожного із складових його аспектів. Недостатньо вивчено питання про суперечливий характер творчості, її амбівалентну природу і межі. Разом з тим необхідно відзначити, що сьогодні ведеться інтенсивна розробка проблеми творчості і це дозволяє очікувати в майбутньому появи нової всеосяжної парадигми, системної концепції даного суцільно людського феномену.

Мета і завдання дослідження. Основною метою цієї роботи є аналіз факторів і умов, що сприяють створенню в найближчому майбутньому системної концепції творчості, яка враховує її соціальну природу і долає односторонність існуючих концепцій.

Досягнення поставленої мети реалізується за допомогою вирішення таких завдань:

- Проаналізувати природу творчості, виявити усталені тенденції в тлумаченні творчості, а також дослідити їх історико-філософські основи;
- Здійснити критичний аналіз і співставлення найбільш популярних течій у філософії творчості, що приділяють недостатню увагу її соціальній природі.
- Проаналізувати проблемне поле і вихідні принципи в сучасній вітчизняній та зарубіжній філософії творчості.
- Розглянути існуючі в сучасній психології підходи до проблеми творчості і виявити їх недостатність для розуміння феномену творчості.
- Дослідити можливості виникнення нової парадигми у філософії творчості з метою обґрунтування системної концепції творчості.
- Розглянути проблему суб'єкта творчості в зв'язку зі спробами створення штучного інтелекту.
- Проаналізувати різні форми творчості, виявити пріоритетні форми творчості в сучасну епоху.
- Здійснити аналіз проблеми меж творчості.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, системного аналізу, об'єктивності і спадкоємності в дослідженні феномену творчості.

У роботі над дисертацією автор спирався на дослідження, що ведуться в Україні по проблемі творчості протягом останніх років. Це праці Є.К.Бистрицького, І.В.Бичко, Г.А.Заїченка, П.П.Крамара, Б.В.Новікова, Ф.І.Прокоф'єва, В.І.Шубіна та інших.

Теоретичною основою дисертації є класичні філософські праці по проблемі творчості. Це праці Платона, Арістотеля, Канта, Шеллінга, Гегеля, Бергсона, Бердяєва, Пуанкаре, Поппера та інших.

Досягненню цілей дисертації сприяли ідеї сучасних авторів, які розробляють проблеми творчості у філософії, а також проблеми співвідношення творчості і діяльності, творчості і культури, спілкування і творчості, творчості в системі антропології і т.д. Доречно назвати тут праці С.С.Батеніна, Г.С.Батишева, Л.П.Буєвої, Г.О.Давидової, Е.В.Іл'єнкова, М.С.Кагана, О.М.Лука, В.М.Межуєва, М.К.Мамардашвілі, Б.В.Новікова, В.І.Шинкарука, Л.В.Яценко та ін.

При написанні роботи автор звертався до дослідження проблеми творчості в психологічній науці таких авторів як Б.Г.Анан'єв, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, В.В.Давидов, В.Келер, О.Р.Лурія, О.М.Матюшкін, Я.О.Пономарьов, Л.М.Попов, С.Л.Рубінштейн, Е.Д.Телегіна, О.К.Тихомиров, Д.М.Ўзнадзе та інших.

Дослідження базувалось також на конкретно-наукових знаннях про творчість в основних її виявах: наукової, технічної, художньої, соціальної.

В ході реалізації цілей дисертації автор використовував висловлені зарубіжними авторами, такими як Т.Кун, Х.Ортега-і-Гассет, Д.Пойя, А.Пуанкаре, М.Поляні, А.Н.Уайтхед, П.Фейєрабенд, Е.Фромм та інші.

Основні результати та їх новизна. У дисертації здійснюється критичний аналіз філософських, соціологічних, психологічних, кібернетичних концепцій творчості, який дає підстави для висновку про відсутність сьогодні єдиної системної концепції творчості.

В ході дослідження автором отримані результати, що претендують на наукову новизну. До них дисертант відносить такі положення:

- Аналіз великої кількості літературних джерел виявив основні тенденції в дослідженні феномену творчості як у вітчизняній, так і в зарубіжній філософії та психології. Автор виділяє у філософії творчості дві тенденції цього феномену: 1) філософський підхід, у рамках якого творчість розглядається як специфічно особистісна спрямованість у діяльності суб'єкта, що відображає моменти його індивідуального становлення; 2) філософський підхід, у рамках якого творчість розглядається як універсальна властивість матерії, як творча еволюція космосу. Перший із підходів умовно можна назвати суб'єктивістським або персоналістським; другий, відповідно, об'єктивістським або субстанціональним підходом. На думку автора, недолік обох підходів коріниться в недооцінці соціальної природи творчості.

- Грунтовно проаналізовані концепції творчості, які ігнорують соціальну природу даного феномену. Зроблений висновок про те, що виявлені в процесі аналізу дві тенденції творчості мають свої витоки в концепціях творчості М.О.Бердяєва і А.Бергсона.

- Вперше в розгорнутому вигляді співставлені філософія творчості А.Бергсона та М.О.Бердяєва і виявлена однобокність обох концепцій, а також можливі негативні наслідки у випадку реалізації їх у науково-технічній і освітній діяльності.

- Зроблений висновок про відсутність сьогодні системної концепції творчості в силу домінування вузько дисциплінарного підходу до її вивчення і недооцінки соціокультурної детермінанти творчості. Побудова філософії творчості, яка мала б системний характер, тобто об'єднувала б досягнення в дослідженні феномену творчості як у філософії, так і в конкретних науках, можлива лише на шляху діалектичного синтезу обох виявлених тенденцій у розгляді проблеми творчості: персоналістської та субстанціональної.

- У зв'язку зі спробами надати техніці інформаційних процесів статус суб'єкта творчості, подана критика таких обґрунтувань як форма відродження атрибутивної концепції творчості, зроблено доказ як особистої, так і соціальної природи творчості. На думку автора, істотну небезпеку для людства становить тенденція технократичного підходу до творчості, оскільки в даному випадку зміст творчості бачиться у створенні технічних засобів, що замінюють окремі функції людини. Виникає завдання подолання технократичного підходу за допомогою нового, гуманістичного перетворення, що ставить за мету розвиток людини як такої, а не окремих її функцій, і враховує соціальну природу творчості.

- Поставлена проблема пріоритетної форми творчості в сучасну епоху; за таку автор вважає творчість у сфері виховання та освіти.

- Поставлена проблема меж творчості, тому що у випадку ігнорування суспільного моменту творчість майже в будь-якій сфері може обернутися антитворчістю і руйнуванням соціуму.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дослідження можуть розглядатися як певний внесок у розробку філософії творчості. Робота містить соціально-філософський аналіз різних підходів до творчості, які не враховують її соціальну природу, виявлені історико-філософські основи аналізованих концепцій. Обґрунтовується висновок про необхідність вироблення синтетичної концепції творчості, яка долає крайності аналізованих підходів і ґрунтується на розумінні соціальної природи творчості.

Практичне значення дослідження. Результати дослідження можуть бути використані, по-перше, при вивченні різних форм творчої діяльності в контексті

культурно-історичного розвитку, по-друге, при аналізі місця та ролі творчості як системоутворюючого елемента в системі культури, по-третє, в практичних пошуках нових підходів у виховній та освітній діяльності формування творчої особистості, орієнтованої на гуманістичні цінності, по-четверте, при аналізі оптимального співвідношення новаторства і традицій у соціальній діяльності взагалі.

Матеріал дисертації, її положення і висновки можуть стати темою для осмислення світоглядних проблем, які стоять перед кожною людиною і пов'язані з проблемою змісту існування людини, виявлення сутності, глибинних основ і творчих потенцій наявного існування.

Апробація роботи. Основні ідеї і положення дисертаційного дослідження доповідались на засіданнях кафедри філософії Дніпропетровського технічного університету залізничного транспорту, на міжнародній науковій конференції, присвяченій проблемам творчості, культури, гуманізму в м.Києві у 1993 р., на міжрегіональних та міжвузівських конференціях у м.Дніпропетровську. Результати роботи викладені в семи публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів і висновку. Повний обсяг дисертації складає 157 сторінок, з них 17 сторінок займає список використаних літературних джерел (310 найменувань).

Основний зміст роботи

У вступі розглядається актуальність, формулюється мета і основні завдання дослідження, відзначається ступінь розробленості проблеми, методологічна основа, наукова новизна, теоретичне і практичне значення даного дослідження.

Перший розділ дисертації "Проблема творчості в сучасній психології і філософії". У ньому розглядається творчість як феномен, що підлягає не лише безпосередньо філософському, але й естетичному, логічному, психологічному аналізу. Особливо багато у дослідженні творчості зроблено в психології. Тому перш ніж розпочати аналіз філософського змісту феномену творчості, необхідно було узагальнити дані, отримані в психології творчості що було зроблено.

У психології процес вивчення феномену творчості здійснюється з позицій таких концепцій:

- Гештальтпсихологія (М.Вертгеймер, В.Келер та ін.) обґрунтовує тезу про те, що внутрішня організація цілого визначає властивості та функції частин, що його утворюють. При аналізі поведінки в проблемних ситуаціях була досліджена

роль сенсорного образу в організації рухових реакцій. Побудова цього образу пояснюється в гештальтпсихології особливим творчим психічним актом розуміння миттєвого скоплювання відносин у полі сприйняття; цей акт скоплювання інакше називається інсайтом. При дослідженні процесів творчого мислення особлива увага приділяється перетворенню пізнавальних структур, завдяки якому ці процеси набувають продуктивний характер, відмінний від формально-логічних операцій. Ці пізнавальні структури були названі "гештатами". Здатність до утворення психічних "гештальтів" трактується як властивість індивідуальної свідомості, яка є творчою в своїх основах.

- Культурно-логічна концепція (Лурія, Л.С.Виготський та ін.) психологічні дані піднімає на рівень філософських узагальнень. У цій теорії наочно виступає принцип єдності суб'єктивного і об'єктивного моментів. Концепція розкриває залежність розвитку психічних функцій від процесу освоєння індивідом цінностей культури, опосередкованого спілкуванням. З допомогою культурних знаків (в першу чергу знаків мови) суб'єкт впливає на іншого, формує свій внутрішній світ значень і смислів. Психічні природні функції перетворюються у функції вищого рівня розвитку. Ця діяльність по перетворенню функцій є творчою діяльністю.

- Концепція С.Л.Рубінштейна, згідно з якою творче мислення є феномен, що виникає як спроба вирішення проблемних ситуацій. Головною ланкою творчої діяльності С.Л.Рубінштейн вважає зміну понятійних характеристик об'єктів. Об'єкт виявляє все новий і новий зміст, доки задача не буде вирішена.

- Діяльнісний підхід, розроблений О.М.Леонтьєвим, довгий час був провідним у вітчизняній психології. Зміст цієї концепції пов'язано з аналізом розвитку психіки у філогенезі та онтогенезі, який розкриває механізм виникнення свідомості та її ролі в регуляції діяльності людини. Творчість розглядається як діяльність, підпорядкована свідомим цілям.

- Модель колективної творчості (О.М.Матюшкін, Л.М.Попов, Г.М.Андрєєв та ін.), в якій творчі психічні процеси пояснюються за принципом взаємодії.

Кожна з концепцій відображає певні досягнення і змістовні моменти, але в той же час виявляє обмеженість.

Як результат пошуків і усвідомлення цінності кожної з названих концепцій у психології намітились дві тенденції:

1) тенденція до об'єднання когнітивного та особистісного аспектів психології творчості, згідно з якою усталені індивідуальні особливості пізнавальних процесів суб'єкта, що виражаються у характерних для них пізнавальних страте-

гіях, нерозривно пов'язані з усталеними індивідуальними особливостями особистості в цілому;

2) тенденція до усвідомлення необхідності філософського аналізу феномену творчості. Це проявляється у все більш глибокому розумінні творчості як складного феномену, що має як психічну, так і соціальну природу і який потребує комплексного підходу до його вивчення.

Далі у першому розділі розглядається ряд філософських концепцій творчості вітчизняних і зарубіжних дослідників. Розглядаються концепції таких авторів як Батищев Г.С., Буєва Л.П., Давидова Г.О., Дудіна В.Б., Ємельянова Л.М., Ірина В.Р., Казарінов М.Ю., Лук О.М., Новіков Б.В., Шаповалов В.Ф., Яценко Л.В. та ін. Автор приходить до висновку про те, що характерними особливостями сучасного етапу досліджень в галузі творчості є, перш за все, послідовна і принципова орієнтація на реалістичний аналіз творчості; недовіра до різних схем, що спрощують даний феномен; різноплановість аналізу творчості; реалізація принципу історизму; вихід у широкий контекст соціокультурного дослідження.

Праці таких західних авторів як Х.Ортега-і-Гассет, А.Н.Уайтхед, Е.Фромм та інших переконують в тому, що багато західних мислителів саме з творчістю пов'язують істинну самореалізацію людини, виявлення нею свободи і смислу існування. Творчість розглядається, в основному, як прояв спонтанної активності, під якою розуміється реалізація істинної сутності людини через творчу працю і любов до інших людей.

Дослідження концепцій наукової творчості західних авторів, зокрема поглядів Т.Куна, приводить до висновку про існування двох типів наукової творчості. Це, по-перше, творчість у рамках прийнятої парадигми і, по-друге, творчість по створенню нової парадигми. Очевидне особливе значення другого виду творчості в історії науки, хоч обидва типи творчості мають одну й ту ж природу, властиву творчості як такій.

Наукова творчість зазнає особливої уваги з боку дослідників творчості в зв'язку з її важливою роллю в цілісному процесі складного соціокультурного розвитку. Більшість дослідників приходять до висновку про те, що об'єктивні наукові і соціокультурні фактори, які визначають можливість відкриття, складають фундамент процесу наукової творчості. Недостатня увага до цих факторів має наслідком містифікацію наукового процесу, сприйняття його як суто ірраціонального акту, відсутні зв'язки з реальним процесом розвитку науки. У той же час абсолютизація певних об'єктивних закономірностей веде до того, що історико-науковий процес починає розглядатися як жорстко детермінований.

Досліджується питання про значення творчої особистості в науці. Основна дилема, яка постає перед дослідниками, що розглядають це питання, полягає в тому, що, з одного боку, не витримує критики ідея особистої геніальності вченого, а, з іншого боку, не можна не визнати заслуг видатних діячів науки. Спосіб вирішення цього, як здається на перший погляд, парадоксу - в поглибленні та конкретизації уявлень про соціальну природу мислення. Тому потребує розгляду той механізм, завдяки якому загальні цінності і етичні настанови, новий світогляд і категоріальний апарат наук, незалежно від свідомості та волі окремих осіб, не тільки певним чином відображаються в свідомості вченого, але й стають рушійною силою його особистісних прагнень.

В цілому, аналізуючи різні підходи до дослідження проблеми творчості, можна виділити дві тенденції у розгляді цієї проблеми:

- підхід, у рамках якого творчість розглядається як специфічна особистісна спрямованість у діяльності суб'єкта. Умовно такий підхід можна назвати суб'єктивістським або персоналістським;

- підхід, у рамках якого творчість розглядається як універсальна властивість матерії, що виражається в утворенні нового. Його можна назвати умовно об'єктивістським або субстанціональним підходом.

Звичайно, поділення на ці тенденції дуже умовне. Окреслені два підходи лежать в основі тих досліджень наукової творчості, які акцентують відповідно увагу на ролі суб'єктивних і об'єктивних факторів. Дві крайні позиції в цьому питанні знайшли своє втілення в "персоналістських" (в протилежність "контекстуальній" - за термінологією Ярошевського) концепціях творчої особистості в науці. Відповідно до першого підходу творчість займає досить широку сферу життєвої активності людини. Крім того, мова йде про більш принциповий момент як у світоглядному, так і в методологічному відношенні. Питання полягає в тому, чи може поняття творчості бути ключем до осмислення специфічно людського в людині, різноманітних форм її відношення до світу та до іншої людини, до світу культури. Зрозуміло, що в цьому випадку поняття творчості вже виступає як таке теоретичне поняття, яке дозволяє побудувати вихідну ідеальну модель розгортання теорії творчості. Але вона може бути побудована й на основі другого підходу, проте в цьому випадку творчість виступає як атрибут матерії, тобто спостерігається тенденція до ототожнення творчості та розвитку природи.

Зазначені концепції філософії творчості беруть свій початок у двох значних філософських системах, які сформувалися на межі XIX-XX століть: вченнях М.О.Бердяєва і А.Бергсона.

У М.О.Бердяєва творчий процес пов'язаний з перетворенням особистості в ході здійснення нею акту творчості. Особистість як суб'єкт творчості займає при цьому головну і визначальну позицію, виступаючи і причиною, і метою творчості.

Ще більше навантаження як фундаментального основоположного принципу конструювання філософської системи поняття творчості несе в концепції А.Бергсона. Останній, спираючись на поняття творчості, намагається пояснити об'єктивний зміст еволюційного процесу життя на Землі.

У зв'язку з цим є доцільним більш детальний розгляд цих двох концепцій. Цьому присвячено другий розділ: "Критичний аналіз концепцій творчості, які ігнорують його соціальну природу".

Концепції творчості М.Бердяєва і А.Бергсона будувались виходячи з протилежних філософських настанов. Ці два мислителі розробили цілком різні варіанти філософії творчості, які стали класичними і багато в чому визначили горизонти подальших досліджень філософії творчості.

Бергсон спирається на традиції Західної Європи. Концепція творчості Бергсона виникла як спроба створення філософської системи за типом наукової парадигми, що ґрунтується на центральному понятті "життєвого пориву" як рушійної сили еволюції. Хоча це поняття є аксіоматичним для всієї його системи, воно носить скоріше метафоричний, ніж науковий характер.

Інший тип філософії Миколи Бердяєва. Для російської традиції характерно не стільки створення закінчених філософських систем, скільки тип натхненного філософування, що має в своїй основі своєрідну логіку, але яке майже нічого не доводить.

Наслідуючи загальну традицію, Бергсон вклячається в загальний потік антропологізації філософії. Умовно можна помістити філософію Бергсона в рамки біологічної антропології, тому що основою філософського вчення Бергсона є теорія універсальної еволюції.

М.Бердяєв у своїй філософії також іде шляхом антропологізації, але його антропологізм екзистенціального типу, людина усвідомлює себе в центрі філософського універсуму.

Істотним є вплив Канта на філософські системи авторів, які розглядаються. Бергсон мистецьки поєднує ідеї Канта з еволюціоністськими вченнями свого часу. Він шукає ноуменальний світ у силах, що рухають еволюцію природного світу, тому інтуїція в нього є здатність, яка виникає у процесі еволюції на основі двох здібностей: інстинкту та інтелекту. Бердяєв, високо оцінюючи дуалістичний характер філософії Канта, в концепції ноуменального і феноменального світів

бачить в першу чергу онтологічний зміст і осмислене співвідношення між ними в термінах "істинність"- "неістинність". Таким чином, на нашу думку, дуалізм гносеології Канта послужив відправною точкою як для виникнення філософії "творчої еволюції" Бергсона, сутністю якої є поняття інтуїції, так і для філософії творчості Бердяєва, яка передбачає наявність "творчої інтуїції", що обслуговує можливість пізнання.

І для Бергсона, і для Бердяєва уявлення про творчість безпосередньо пов'язане з виникненням нового змісту і нових форм. У Бергсона творчість лежить в основі часу і тому надає смисл існуванню усякого явища, яке триває в часі. Бердяєв робить акцент на творчості як утворенні з "нічого". Основна відмінність в уявленнях про творчість філософів, спадщина яких аналізується, полягає в тому, що для Бергсона процес творчості носить безособистісний, навіть надособистісний характер; Бердяєв розуміє творчість як процес, невід'ємний від особистості того, хто творить. У Бергсона змістом творчого процесу виступає становлення життя, його еволюції. Для Бердяєва творчість і еволюція протилежні, для нього творчість є становлення особистості.

Не враховуючи соціальну природу творчості, Бергсон не бачить принципової відмінності людської діяльності і людської творчості від процесів, що відбуваються в природі. Це робить його концепцію однолінійно спрямованою і не дозволяє філософу проникнути в сутність феномену творчості. Тільки людській особистості як соціальній істоті властиво творити культуру, а інтелектуальні та інтуїтивні здібності людини служать їй у здійсненні даного завдання, підпорядковані йому. Бергсон, ігноруючи цю обставину, так і не зумів побачити в інтелектуальних та інтуїтивних процесах соціально обумовлені властивості, які проявляються в життєдіяльності людини.

Перебільшуючи роль особистісного компонента в творчій діяльності людини, Бердяєв не просто не враховує соціальну природу творчості, але він свідомо заперечує соціальні передумови творчості на користь визнання її божественних основ. Протиставляючи соціальну детермінацію і божественну свободу, Бердяєв зводить соціальну обумовленість до ролі механістично витлумаченої необхідності. Визнаючи ж свободу в іншому світі абсолютно нічим не обумовленою, він наближає її, по суті, до сваволі. Але якщо діяльність нічим не обмежена, то кожний її акт призводить до створення нового, тому що немає нічого самотожного. Суть полягає, однак, в тому, що творчістю є не просто щось неповторне, але дещо таке, раніше невідоме, що, з одного боку, задовольняє певні соціальні запити, а, з іншого боку, обмежене рамками соціально-культурних вимог. Якби не було соціальних вимог і обмеження, то створювати нове було б не

так важко, але воно і не було б таким цінним. Створення новизни ще не є творчість. Будучи в своїй основі соціальним феноменом, творчість є творчість культури. Стверджуючи ж, що творча особистість не покликана творити об'єкти культури, Бердяєв забуває, що сама особистість не тільки суб'єкт, але й продукт культурних впливів, природа ж особистості, а тому і природа творчості є в своїй основі соціальна.

Якщо Бергсон будує онтологічну або об'єктивістську концепцію, то Бердяєв пропонує персоналістську або суб'єктивістську концепцію творчості, що і визначає шляхи подальшого розвитку філософії творчості.

Третій розділ "Філософія і соціологія творчості на межі третього тисячоліття: необхідність нової парадигми" присвячений обґрунтуванню необхідності створення нової парадигми творчості, яка враховує роль соціально-культурної детермінації як творчості, так і творчої особистості. Сучасні автори акцентують увагу на моменті особистісного відношення творця в процесі творчості в термінах ціннісної свідомості, що дозволяє протиставити творчість логічній переробці інформації. Недивлячись на те, що розвиток сучасної практики висуває на перший план проблеми, які мають комплексний характер, а в цих умовах творчість, особливо в науці, стає колективною діяльністю, проте роль творчої особистості, яскравої індивідуальності, не зменшується. Взаємозв'язок колективного та індивідуального начал у творчості набуває характеру діалектичної єдності, де діяльність особистості не може існувати без діяльності колективу в цілому, а колектив, у свою чергу, функціонує тільки завдяки діяльності кожного окремого індивіда. Ці автори близькі до суб'єктивістської або персоналістської концепції творчості.

Інші автори фіксують увагу на таких аспектах творчості, які роблять їх концепцію близькою до об'єктивістської або онтологічної концепції творчості. Вони розглядають творчість як атрибутивну характеристику матерії, ототожнюють творчість і розвиток.

Аналіз виявляє необхідність обґрунтування такої філософії творчості, яка носила б синтетичний характер, тобто об'єднувала б досягнення в дослідженні феномену творчості як у філософії, так і в конкретних науках. Такої системної концепції творчості доки ще не існує.

Творчість є результат буття творчої особистості. Людина творить перш за все своє власне одиничне буття, яке проявляє себе в різних формах. Уся різноманітність цих форм обмежена змістом індивідуального буття людини. В свою чергу зміст індивідуального буття людини обмежений рамками того соціального середовища, в якому знаходиться особистість. Творчість тільки тоді виконує

історичне призначення, коли вона спрямована на задоволення суспільних потреб і є мірою розвитку суспільства. Принципова новизна повинна оцінюватися з позицій соціальної значущості. Нині вже не можна не бачити того, що все нове в діяльності людини необхідно має підлягати моральній та екологічній експертизі і оцінюватися в соціально-історичному контексті. Деякі автори перебільшують роль індивідуальної неповторності творця. Ці автори близькі до суб'єктивістської або персоналістської концепції творчості. Інші автори фіксують увагу на таких аспектах творчості, які роблять їх концепцію близькою до об'єктивістської концепції творчості. Вони розглядають творчість як атрибутивну характеристику матерії, ототожнюють творчість і розвиток. Обидві ці крайності повинні бути подолані з позицій належної оцінки соціальної природи творчості.

Радикальне розширення технічної сфери суспільства привело до автоматизації розумової праці. Алгоритмізація розумових процесів створює реальну небезпеку "роботизації" мислення людини, підміни Розуму інформацією. В цих умовах було поставлено питання про суб'єкт творчого мислення у такій формі: чи може машина мислити? Тут мається на увазі самостійне творче мислення машини як суб'єкта. Така постановка питання безпідставна, тому що будь-яка кібернетична система є лише засіб реалізації людських цілей. Висунута неатрибутивна концепція про можливість машинного мислення нівежує особистість, очевидна її антисоціальна, технократична спрямованість. На зміну ворожим силам природи прийшла ворожа людині техніка та технологія і перед людством стоїть проблема звільнення від влади техніки. Техніка інформаційних процесів може стати етапом на шляху свободи, але за умови, що чергова кібернетична новинка не буде перетворюватися в сучасного ідола, а стане розглядатися в контексті соціальних і духовних цінностей людства.

Творчість - прояв людської діяльності. Діяльність же постійно диференціюється, що веде до зростання різноманітності. Особливо широкого розмаху набула нині наукова і технічна творчість. Науковий пошук перебдачає творчий стиль мислення, рішучість, яка проявляється в умінні піддати сумніву усталені концепції, безкорисливість, орієнтацію на новизну. Смысл технічної творчості полягає в створенні технічних засобів, що змінюють виробничі функції людини і полегшують її працю. Художня творчість має за мету народження нового образу. Продуктом філософської творчості є ідеї, які позбавлені феноменологічної очевидності, а виступають як людські імперативи. Усі види творчості є певними віхами на шляху цілісного соціально-культурного становлення людства. Соціально-культурна творчість інтегрує в собі досягнення в різних галузях

людської діяльності, будучи тим самим мірилом прогресу суспільства. На кожному етапі історичного розвитку певний вид творчості виступає на передній план. Можливо, в наступному столітті вперед виступить творчість нових форм освітньої діяльності. Смісл нової парадигми освіти - в органічному поєднанні професійного навчання і освіти. Освіта є розвиток особистості, а навчання є засіб досягнення цієї мети.

Сліпе захоплення безпосереднім процесом творчості без врахування результатів цього процесу може призвести до небажаних і навіть катастрофічних наслідків. У першу чергу ця небезпека криється в безконтрольному використанні досягнень у таких галузях як генна інженерія, освоєння космосу, синтез нових хімічних речовин та ін. Тому необхідно обмежити подібного роду творчість, виходячи з системи моральних оцінок. Необхідно, не відмовляючись від творчості, підкорити її цінностям гуманізму, ідеям добра і блага. Якщо інтелектуал потребує свободи думки, свободи розумового конструювання, то можна дозволити йому цю гру, не дозволяючи втілення її результатів у матеріальну дійсність у випадку можливої небезпеки такого втілення. Вільна творчість сама по собі не є благо, і тому негайно треба ввести обмеження на дослідження в космосі та інші, пов'язані з їх очевидними негативними наслідками. Це не зменшить свободу творчості, але змінить її характер.

У висновках наводяться результати проведеного аналізу, підкреслюється необхідність створення системної концепції творчості.

За темою дисертації опубліковані такі праці :

1. Философские аспекты психологии творчества // Тернополь. STUDIA METODOLOGICA. - 1997. №3 - с. 47-53
2. Бергсон и Бердяев: две концепции творчества и проблема образования // IV Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. Матеріали. II том, I частина Дніпропетровськ, 1997. - с. 59-63
3. Влияние социальных факторов на формирование творческой личности в различные исторические эпохи // IV Міжнародна конференція. Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. Матеріали. II том, I частина. Дніпропетровськ, 1997. - с. 63-67

4. Философия и творчество. // Философия в современном мире. Тезисы докладов и выступлений на межрегиональной научно-технической конференции. - Днепропетровск. 1991. - с. 8-10

5. Два пути анализа творчества в процессе исследования философии Н.А. Бердяева // III-я Міжнародна наукова конференція "Творчість. Культура. Гуманізм". Тези виступів. II частина. Київ, 1993. - с. 214-216

6. Н. Бердяев и А. Бергсон о взаимоотношении творчества и феноменов культуры // I Культурологічні читання "Культура на зламі тисячоліть". Тези виступів. Київ, 1994. - с. 72-73

АНОТАЦІЯ

Гузенко В.О. Феномен творчості. Соціально-філософський аналіз.-Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03.- Соціальна філософія і філософія історії. - Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997.

Метою дослідження є соціально-філософський аналіз творчості. У дисертації аналізується природа творчості, її основні форми і соціально-культурна функція; докладно розглядається існуючі концепції філософії творчості. Ставиться питання про пріоритетну форму творчості та її межі. Підкреслюється актуальність творчої трансформації основної теорії і практики. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність вироблення системної творчості, яка відповідає реаліям нового тисячоліття.

Ключові слова: творчість, соціально-культурна функція, аналіз, освітня теорія, системна концепція.

АННОТАЦИЯ

Гузенко В.А. Феномен творчества. Социально-философский анализ.-Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03.-Социальная философия и философия истории. Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1977.

Целью исследования является социально-философский анализ творчества. В диссертации анализируется природа творчества, его основные формы и социально-культурная функция; подробно рассматриваются существующие концепции философии творчества. Ставится вопрос о приоритетной форме творчества

и его границах. Подчеркивается актуальность трансформации образовательной теории и практики. Проведенное исследование позволяет сделать вывод о необходимости выработки системной концепции творчества, соответствующей реалиям нового тысячелетия.

Ключевые слова : творчество, социально-культурная функция, анализ, образовательная теория, системная концепция.

SUMMARY

Guzenko V.A. The phenomenon of creativit. Socio-phylophical analysis.- Manuscript. Thesis aims at the philosophycal sciences candidate's degree competetion by speciality 09.00.03 - social phylosophy and the phylosophy of history. - Dniepropetrovsk State University, Dniepropetrovsk, 1997.

The aim of the research has been the socio-phylosophical analysis of creative work. The nature of creativity as well as its basic forms and its socio-cultural function have been analysed in the dissertation. Existent conceptions of the phylosophy of creativity have been examined in detail. The problem of the prior form of creative work has been raised.

The urgency of the creative transformation of educational theory and practice has been emphasised. The conclusions are to be made of the necessity of working out the systematic conception of creativity adequate to the demands of the coming millenium.

Key words: creative work, socio-cultural function, analysis, educational theory, systematic conception.

Підписано до друку 05.II.97 р. Формат 60 x 84 1/16. Папір
для розмножувальних апаратів. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 1.0.
Ум. друк. арк. 0,98. Зам. 667. Тираж 100 прим. Безкоштовно.

Адреса дільниці оперативної поліграфії ДІІЛу:
320700, Дніпропетровськ, 10, вул. Акад. В.А. Лазаряна, 2